

مقاله پژوهشی - فصلنامه علمی رهپایان

سال نوزدهم، شماره ۷۲، پاییز ۱۴۰۴

صفحه ۱۷۳ تا ۱۹۸

تحلیل نهادی استقلال و پاسخگویی قوه قضائیه در نظام جمهوری اسلامی ایران

دانشجوی دکتری تخصصی حقوق عمومی، واحد دامغان، دانشگاه آزاد اسلامی، ایران

سید کمال هاشمی

گروه حقوق، واحد دامغان، دانشگاه آزاد اسلامی، ایران

احمد رضا بهنیاfer *

گروه حقوق، واحد دامغان، دانشگاه آزاد اسلامی، ایران

علی پورقصاب امیری

چکیده

موضوع این مقاله سنجش تفاوت‌های استقلال نهادی و پاسخگویی قوه قضائیه ایران در دو آرایش «پیش از بازنگری ۱۳۶۸ (شورایی)» و «پس از بازنگری (ریاست متمرکز)» است. این سؤال مطرح می‌شود که تمرکز مدیریتی پس از بازنگری تا چه حد پاسخگویی و کارآمدی اداری قوه را در مقایسه با الگوی شورایی بهبود داده است؟ فرضیه بر آن است که تمرکز مدیریتی، با ایجاد نقطه کانونی تصمیم و روشن‌سازی خط فرمان، سرعت تصمیم‌سازی، هماهنگی درون/برون‌قوه‌ای و نسبت‌پذیری مسئولیت را افزایش می‌دهد؛ اما این مزیت تنها در صورت اجرای سیاست داده و گزارش‌دهی دوره‌ای به پاسخگویی سنجه‌پذیر تبدیل می‌شود، وگرنه بخشی از ظرفیت اصلاح نهادی بالفعل نمی‌گردد. روش پژوهش کیفی و مبتنی بر تحلیل تم است؛ داده‌ها شامل متن قانون اساسی پیش/پس از بازنگری، مشروح مذاکرات ۱۳۵۸ و ۱۳۶۸، قوانین و بخشنامه‌های مرتبط و متون تفسیری است که با کدگذاری باز، محوری و گزینشی تحلیل شده‌اند. نتایج نشان می‌دهد پس از بازنگری، زمان تصمیم‌سازی کوتاه‌تر و هماهنگی نهادی و نسبت‌پذیری تصمیم‌ها افزایش یافته، اما خلأ شفافیت داده‌ای در شاخص‌های عملکرد (اطاله، نقض، انتشار آراء) مانع شکل‌گیری کامل پاسخگویی سنجه‌پذیر است. توصیه سیاستی، استانداردسازی سنجه‌ها و الزام به گزارش‌های عمومی منظم است.

کلیدواژه: قوه قضائیه، ایران، بازنگری، نظام شورایی، استقلال نهادی و پاسخگویی.

* نویسنده مسئول: AR.Behniafar1348@iau.ac.ir

تاریخ تأیید: ۱۴۰۴/۰۸/۱۶

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۵/۱۰

The Islamic Revolution Approach Quarterly

Vol. 19, No.72, Fall 2025, P 173-198

rahyaftjournal.ir

Institutional Independence and Accountability of the Judiciary in the Islamic Republic of Iran: A Comparative Analysis Before and After the 1989 Constitutional Revision

Seyed Kamal Hashemi

PhD Student in Public Law, Damghan Branch, Islamic Azad University, Iran

Ahmad Reza Baheniafar *

Department of Law, Damghan Branch, Islamic Azad University, Iran

Ali Pour Ghasab Amiri

Department of Law, Damghan Branch, Islamic Azad University, Iran

Abstract

This article examines the institutional transformation of the Iranian judiciary by comparing its independence and accountability mechanisms before and after the 1989 constitutional revision. The pre-revision model was based on a collective leadership structure centered on the Supreme Judicial Council, while the post-revision arrangement introduced a centralized leadership under the Head of the Judiciary. The main research question explores whether managerial centralization has enhanced accountability and administrative efficiency without undermining judicial independence in adjudication. The study hypothesizes that centralized leadership improves decision-making speed, coordination, and responsibility attribution, but only becomes substantively accountable

* Corresponding Author: AR.Behniafar1348@iau.ac.ir

How to Cite: Hashemi, S. K., Baheniafar, A. R., Pour Ghasab Amiri, A. (2025). Institutional Independence and Accountability of the Judiciary in the Islamic Republic of Iran: A Comparative Analysis Before and After the 1989 Constitutional Revision, *The Islamic Revolution Approach Quarterly*, 19(72), 173-198

Date Received: 31 July 2025 Date Accepted: 6 November 2025

when accompanied by data-based transparency and regular public reporting. Using a qualitative institutional analysis and thematic coding of constitutional texts, legislative debates, and interpretive documents, the findings show that post-1989 reforms strengthened administrative coherence and responsibility attribution, yet persistent gaps in performance indicators—such as case duration, publication of judgments, and review rates—limit the realization of measurable accountability.

Keywords: Judicial independence; Accountability; Judiciary; Constitutional revision; Iran; Institutional design; Governance

Introduction

The balance between judicial independence and institutional accountability represents one of the central challenges of constitutional governance. In judicial systems, independence safeguards the integrity of adjudication, while accountability ensures that judicial administration remains transparent, efficient, and responsive to public interests. In the Islamic Republic of Iran, this balance has been shaped by a significant institutional shift following the 1989 constitutional revision. The original 1979 Constitution established a collective leadership model for the judiciary through the Supreme Judicial Council, designed to prevent the concentration of power and to promote consultative decision-making. However, practical experience during the 1980s revealed structural limitations, particularly in coordination, responsibility attribution, and administrative efficiency. The 1989 revision replaced this model with a centralized leadership structure under a single Head of the Judiciary. This article investigates whether this transformation succeeded in reconciling independence and accountability more effectively than the previous arrangement.

Materials and Methods

The study adopts a qualitative institutional and historical-legal methodology. Primary sources include the text of the Iranian Constitution before and after the 1989 revision, official records of the Assembly of Experts' debates in 1979 and the Constitutional Revision Council in 1989, and interpretive opinions issued by relevant constitutional bodies. Secondary sources consist of scholarly works on judicial governance, accountability, and Islamic legal theory. Data were analyzed through thematic coding—open, axial, and selective—to identify recurring patterns related to leadership structure, accountability mechanisms,

administrative coordination, and safeguards of adjudicative independence. The analysis is guided by a conceptual distinction between “independence in adjudication” and “accountability in administration,” allowing for a nuanced assessment of institutional design.

Discussion

The findings indicate that the pre-1989 collective leadership model prioritized normative safeguards against personal concentration of power and symbolically reinforced judicial independence. However, this structure generated practical challenges. Decision-making processes were often slow due to multiple centers of authority, and responsibility for administrative outcomes was diffused. The absence of systematic performance indicators—such as standardized data on case backlog, duration of proceedings, and publication of judgments—further limited public and institutional accountability. As a result, accountability remained largely internal and procedural rather than measurable and socially visible.

The post-1989 centralized leadership model addressed many of these shortcomings by establishing a clear focal point for decision-making and responsibility attribution. Centralization enhanced administrative coordination, facilitated inter-branch communication, and enabled more coherent policy implementation in areas such as human resources, judicial training, and organizational restructuring. Importantly, constitutional texts and interpretive materials consistently emphasized that this concentration of administrative authority should not extend into the substance of judicial reasoning or adjudication. The Supreme Court’s role in ensuring uniformity of jurisprudence and legality of decisions was preserved as a key safeguard of judicial independence.

Nevertheless, the analysis also reveals persistent challenges. While centralization created the potential for measurable accountability, this potential has not been fully realized. The absence of institutionalized data transparency—regular publication of performance indicators, case-processing statistics, and accessible judgments—has limited the transformation of centralized authority into accountable governance. Without systematic reporting and standardized metrics, accountability risks becoming symbolic rather than substantive, and centralization may inadvertently heighten concerns about administrative overreach.

Conclusion

The comparative analysis demonstrates that neither the pre-1989

collective model nor the post-1989 centralized model offers a complete solution in isolation. The collective model effectively constrained personal power but suffered from fragmented accountability and administrative inefficiency. The centralized model improved coordination, speed, and responsibility attribution, yet requires robust transparency mechanisms to prevent personalistic governance and to protect adjudicative independence. The study concludes that an optimal institutional arrangement lies not in reverting to a collective structure nor in unqualified centralization, but in combining centralized administrative leadership with strong safeguards for judicial independence and data-driven accountability. Such a framework aligns with both constitutional principles and the normative concept of trusteeship (amanah) in Islamic governance, ensuring that judicial authority remains both independent in judgment and accountable in administration.

مقدمه

تحول فصل قضایی قانون اساسی ایران از الگوی شورایی ۱۳۵۸ به ریاست متمرکز پس از ۱۳۶۸ یکی از مهم ترین جابه جایی های نهادی چهار دهه اخیر است. در الگوی نخست، اداره قوه میان چند کانون توزیع شد تا خطر تمرکز شخصی کاهش یابد و تصمیم ها پشتوانه مشورت سازمانی پیدا کند. در الگوی دوم، فرمان اداره به راس قوه منتقل شد تا کندی هماهنگی و ابهام در نسبت دادن تصمیم ها برطرف شود. این دگرگونی، صرفاً تغییر در فرم چارت سازمانی نیست؛ پیامدهای آن بر شفافیت خط فرمان، سرعت تصمیم سازی، قابلیت ارزیابی عمومی و نحوه پیوند اداره با فرآیندهای دادرسی، همچنان موضوع مناقشه کارشناسی است. چالش نخست در این میان، تعادل میان دو مطالبه هم زمان است: از یک سو پاسخگویی اداری که نیازمند خط فرمان روشن، گزارش دهی دوره ای و سنجه های معتبر عملکرد است؛ و از سوی دیگر مصون نگه داشتن فرآیندهای دادرسی و هنجارهای حرفه ای از فشارهای اداری. چالش دوم، شکاف داده ای است: در دوره های مختلف، اطلاعات منظم درباره زمان اطاله، نقض و ابرام، انتشار آرا و کیفیت ارائه خدمات، یا به شکل ناهمسان تولید شده یا دسترس پذیری عمومی محدودی داشته است؛ در نتیجه، ارزیابی بیرونی از کارآمدی اداره قوه اغلب به برداشت های مقطعی متکی مانده است. چالش سوم، همراستاسازی سیاست های منابع انسانی، انتظامات حرفه ای و یکنواختی رویه با معماری اداره است؛ به بیان دیگر، هر تغییری در ساختار فرماندهی وقتی معنا می یابد که به بهبود پایدار این سه محور بینجامد. در چنین بستری، نیاز به مطالعه ای که این جابه جایی نهادی را از سطح توصیف به سطح عملیاتی کردن سنجه ها و سازوکارها ببرد، روشن است. این مقاله، با تکیه بر اسناد و مذاکرات مرتبط و چارچوب مفهومی روشن برای تمایز اداره از فرآیندهای دادرسی، می کوشد عناصر کلیدی دو آرایش را صورت بندی و به معیارهای ارزیابی تبدیل کند: معماری اداره، مسیرهای پاسخگویی و گزارش، سیاست های منابع انسانی و انتظامات، یکنواختی رویه و شفافیت داده. هدف، فراهم کردن مبنایی برای مقایسه هم سنج و قابل پیگیری است؛ نه داوری ارزشی پیشینی و نه بازگویی نتایج از پیش فرض شده.

بر این اساس، پرسش اصلی چنین طرح می شود: در مقایسه الگوی شورایی پیش از ۱۳۶۸ و الگوی ریاست متمرکز پس از آن، کدام سازوکارها در اداره قوه قضائیه قابلیت پاسخگویی سنجه پذیر را تقویت می کنند و چه مرزبندی های اجرایی لازم است تا فرآیندهای دادرسی از آثار ناخواسته اداری مصون بماند؟ مساله تحقیق نیز تبیین عملیاتی این سازوکارها و مرزبندی ها و سنجش امکان پیاده سازی آنها در چارچوب حقوق اساسی و اسناد بالادستی است.

۲- پیشینه تحقیق

رستمی و فاخری (۱۴۰۲) در مقاله «مطالعه سبک‌های کلان مدیریت عالی قوه قضائیه در ایران و اروپا» با رویکرد توصیفی-تحلیلی به بررسی تطبیقی ساختارهای مدیریتی پرداخته‌اند. یافته‌های آنان نشان می‌دهد که در اغلب کشورهای اروپایی، شوراهاى قضائى مستقل با ترکیبی از قضات و نمایندگان نهادهای مدنی، مدیریت عالی دستگاه قضا را بر عهده دارند و با دور نگه داشتن انتصاب قضات از نفوذ دولت، استقلال قضایی را تقویت می‌کنند. در مقابل، در ایران پس از بازنگری قانون اساسی ۱۳۶۸، مدل شورایی جای خود را به ریاست متمرکز داد؛ تغییری که به گفته نویسندگان، متأثر از مبانی فقهی و اصل ولایت فقیه بوده است. اهمیت مقاله در این است که با مقایسه دو الگو، ابعاد نهادی و مدیریتی تحولات قوه قضائیه ایران را روشن ساخته و امکان تحلیل پیامدهای تمرکز قدرت را فراهم می‌کند.

پروین و حیدرزاده (۱۳۹۸) در مقاله «مطالعه تطبیقی مدیریت عالی قوه قضائیه در نظام حقوقی ایران و اتحادیه اروپا» به مقایسه ساختارهای مدیریتی در ایران و اروپا پرداخته‌اند. آنها سه الگوی متمرکز، نیمه‌متمرکز و شورایی را بررسی کرده و نتیجه گرفته‌اند که شوراهاى قضائى مستقل در اروپا رایج‌ترین مدل برای تضمین استقلال قضا هستند. این شوراها با سلب اختیار انتصاب از قوه مجریه و اگداری آن به ترکیبی از قضات و صاحب‌نظران حقوقی، مانع مداخله سیاسی می‌شوند. در ایران اما، پس از تجربه ده‌ساله شورای عالی قضایی، بازنگری ۱۳۶۸ ساختار متمرکز را برگزید. نویسندگان این تغییر را برآمده از مبانی فقهی و اصل ولایت فقیه می‌دانند. این مقاله با تحلیل تطبیقی، نقاط قوت و ضعف الگوی ایران را در مقایسه با اروپا نشان داده و امکان درک عمیق‌تر پیامدهای نهادی را فراهم می‌کند.

ورعی (۱۳۸۵) در کتاب «مبانی و مستندات قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران» با استفاده از مشروح مذاکرات مجلس بررسی نهایی قانون اساسی، فلسفه تصویب اصول مختلف به‌ویژه اصول مربوط به قوه قضائیه را تحلیل کرده است. او نشان می‌دهد که چرا در ۱۳۵۸ ساختار شورایی برای مدیریت قوه انتخاب شد و چه دلایلی به حذف آن در بازنگری ۱۳۶۸ انجامید. همچنین با واکاوی تفصیلی اصول ۱۵۶ تا ۱۷۴، به نقش نهادهایی مانند دیوان عدالت اداری و جایگاه رئیس قوه قضائیه پرداخته است. اهمیت کتاب در آن است که بستر فقهی و مفهومی تغییرات را روشن ساخته و چرایی تمرکز قدرت در ریاست قوه پس از بازنگری را توضیح می‌دهد. این اثر یکی از منابع اصلی و بنیادین در تبیین تحول ساختار قضایی ایران محسوب می‌شود و در پژوهش حاضر نیز به‌عنوان منبع تحلیلی کلیدی مورد استفاده قرار گرفته است.

مشهدی (بی‌تا) در مقاله «تأملی بر آسیب‌شناسی سازمان‌های تابعه قوه قضائیه از منظر تفکیک قوا» با تمرکز بر اصل ۱۵۶ قانون اساسی، توسعه سازمان‌های وابسته به قوه قضائیه را تحلیل می‌کند. او توضیح

می‌دهد که وظایف قوه قضائیه تنها محدود به دادرسی نیست، بلکه شامل امور اداری و اجرایی همچون سازمان زندان‌ها و ثبت اسناد نیز می‌شود. مشهودی این گسترش را نوعی انبساط نهادی می‌داند که می‌تواند با اصل تفکیک قوا در تعارض قرار گیرد. با این حال، وی تصریح می‌کند که برای تحقق وظایف قضایی در عمل، ورود به برخی حوزه‌های اجرایی اجتناب‌ناپذیر است و این ورود باید در چارچوب نظری تفکیک قوا تنظیم شود. مقاله با نگاهی انتقادی به تناقضات نهادی، اهمیت زیادی در تبیین پیامدهای تمرکز ساختاری قوه قضائیه پس از بازنگری دارد.

مجلس شورای اسلامی (۱۳۸۳) در کتاب «صورت مشروح مذاکرات مجلس بررسی نهایی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران» محتوای جلسات سی و دوم تا پنجاهم خبرگان را گردآوری کرده است. این سند رسمی، استدلال‌ها و مباحث نمایندگان درباره استقلال قوه قضائیه، ترکیب شورای عالی قضایی و نسبت آن با اصل تفکیک قوا را ثبت کرده است. اهمیت کتاب در این است که علاوه بر ثبت دقیق فرایند تصویب اصول، فضای فکری و گفتمانی حاکم بر تدوین کنندگان قانون اساسی را آشکار می‌کند. این منبع به‌ویژه برای فهم فلسفه وجودی شورای عالی قضایی در ۱۳۵۸ و زمینه‌های حذف آن در ۱۳۶۸ اهمیت دارد و در پژوهش حاضر نیز به‌عنوان یکی از ارجاعات بنیادین برای تحلیل تطبیقی پیش و پس از بازنگری به کار گرفته شده است.

مصطفی (۲۰۰۷) در کتاب «مبارزه برای قدرت قانون اساسی: حقوق، سیاست و توسعه اقتصادی در مصر» با رویکرد نهادگرایی تاریخی به تحلیل ساختار قضایی مصر در دوران مبارک می‌پردازد. او نشان می‌دهد که اصلاحات قانون اساسی و تغییرات نهادی در دستگاه قضا دو کارکرد متعارض داشته‌اند: از یک سو ابزار کنترل سیاسی برای محدودسازی استقلال قضات بوده‌اند، و از سوی دیگر در برخی حوزه‌ها فضایی محدود برای کنش حقوقی و پیگیری حقوق مدنی ایجاد کرده‌اند. مصطفی بر این نکته تأکید می‌کند که حذف نظارت‌های شورایی و تمرکز اختیارات در مقامات عالی قضایی، استقلال حرفه‌ای را تضعیف کرده، اما همین تمرکز در شرایط خاص امکان مقاومت حقوقی در برابر دولت را نیز فراهم آورده است. اهمیت این اثر برای پژوهش حاضر آن است که نشان می‌دهد اصلاحات قانون اساسی بدون طراحی نهادی دقیق و نظارت کارآمد، می‌تواند به نتایج متناقض با اهداف اولیه بینجامد و این تحلیل به فهم تحولات قضایی ایران نیز یاری می‌رساند.

بهن (۲۰۰۱) در کتاب «بازاندیشی در پاسخگویی دموکراتیک» به بازخوانی مفهوم پاسخگویی در مدیریت عمومی ایالات متحده پرداخته است. او توضیح می‌دهد که مدل سنتی پاسخگویی، با تمرکز بر کنترل مالی و رعایت رویه‌های رسمی، اگرچه فساد را کاهش داده، اما در برابر نیازهای جدید مدیریت دولتی - مانند نوآوری، خلاقیت و انعطاف‌پذیری - ناکافی است. بهن نشان می‌دهد که از کارکنان، مدیران میانی و مدیران عالی انتظارات متفاوتی وجود دارد، اما در عین حال همه باید به

جامعه و قانون پاسخگو باقی بمانند. او این تناقض را چالش بزرگ مدیریت معاصر دانسته و مدلی نوین به نام «پیمان‌های جمعی مسئولیت متقابل» پیشنهاد می‌کند که بر توافق‌های چندجانبه میان دولت و جامعه استوار است. اهمیت کتاب برای این تحقیق در آن است که اگرچه مستقیم به قوه قضائیه نمی‌پردازد، اما چارچوبی نظری برای فهم «پاسخگویی نهادی» فراهم می‌کند و در تحلیل استقلال و پاسخگویی دستگاه قضایی ایران قبل و بعد از بازنگری قانون اساسی قابل استفاده است.

۳- چارچوب نظری: نظریه «امانت» در حکمرانی اسلامی

«امانت» در سنت اسلامی صورت‌بندی هنجاری اختیار سپرده‌شده برای اقامه عدل و صیانت از حقوق مردم است. اختیار در این تلقی، نه «تملک قدرت»، بلکه «ولایت بر امانت» است: اختیار از منشأ مشروع حاصل می‌شود، در «حدود» مشخص اعمال می‌گردد، نسبت به صاحبان حق پاسخگوست و باید به نتیجه‌ای عادلانه و قابل اتکا بینجامد. این معنا را می‌توان از پیوند «ادا کردن امانت‌ها» با «حکم به عدل» در آموزه‌های دینی و ادبیات حکمرانی اسلامی بازشناخت؛ در منابع روایی-اخلاقی نیز، صاحب منصب امین حقوق مردم معرفی می‌شود و هرگونه استیلا و خودسری، نقض غایت امانت تلقی می‌گردد (نهج‌البلاغه، نامه ۵۳). در فقه حکمرانی، «امانت» هم مبنای مشروعیت و هم حدگذار اختیار است. در سطح هنجاری، معیار امین‌بودن صاحب منصب با مؤلفه‌هایی چون بی‌طرفی، قانون‌مداری، گزینش بر مبنای شایستگی و مراقبت از منافع عمومی تعریف می‌شود؛ همه این‌ها قیود اعمال اختیارند و از «شخصی‌سازی قدرت» پیشگیری می‌کنند (نهج‌البلاغه، نامه ۵۳؛ ابن ابی‌الحدید، بی‌تا: شرح نامه ۵۳). در سطح فقهی، آثار فقهای امامیه نشان می‌دهد که ولایت و قضا «وظیفه و تکلیف» است نه امتیاز؛ تصرف در حقوق و اموال عمومی خارج از حدود شرعی و قانونی، «تصرف فضولی» و مخدوش‌کننده امانت است (شیخ طوسی، ۱۴۰۰ق: ۳۴۲؛ علامه حلی، ۱۴۱۴ق: ۲، ۱۱۱). این تلقی با تأکید متون اصولی-سیاسی متأخر نیز همخوان است که صلاحیت صاحب منصب را مقید به «نصاب علمی-اخلاقی» و «اجازه قانونی» می‌دانند؛ فقدان این قیود، اختیار را از «امانت» به «استیلا» تبدیل می‌کند (محقق کرکی، ۱۴۰۸ق: ج ۱۲، ۱۰۴). در اندیشه سیاسی معاصر شیعه نیز، نسبت امانت با «ولایت»، «قضا» و «اداره عمومی» از طریق دوگانه «جایگاه حکم» و «حوزه اداره» بازاندیشی شده است. در صورت‌بندی مشهور، حفظ استقلال قاضی در مقام رسیدگی، لازمه ادای امانت حکم است؛ همان‌گونه که تنظیم نظارت‌های درون‌سیستمی و پاسخگویی‌های برون‌سیستمی غیرمداخله‌گر در محتوا، لازمه ادای امانت در اداره و صیانت از حق الناس است. بدین معنا، «استقلال» و «پاسخگویی» دو قید متعارض نیستند، بلکه هر یک امانی را پاس می‌دارند: استقلال، امانت در داوری را؛ و پاسخگویی، امانت در اداره و منافع عمومی را (خمنی، ۱۳۷۳: ۲۲۱؛ منتظری، ۱۴۰۹ق: ج ۲، ۴۵). برای کاربرد تحلیلی در قوه قضائیه، می‌توان «امانت» را در چهار مؤلفه به‌هم‌پیوسته صورت‌بندی کرد:

۱) منشأ اختیار: صاحب منصب باید از مسیر مشروع و بر پایه نصاب صلاحیت علمی-اخلاقی و مجوز قانونی به اختیار برسد. در فقدان این شرایط، ولایت به «استیلا» فرو می‌گاهد و اعتماد عمومی مخدوش می‌شود. ادبیات فقهی امامیه، چه در متون کهن و چه در مباحث متأخر، بر این نصاب‌ها تأکید دارد (شیخ طوسی، ۱۴۰۰ق: ۳۴۲؛ محقق کرکی، ۱۴۰۸ق: ج ۱۲، ۱۰۴؛ علامه حلی، ۱۴۱۴ق: ج ۲، ۱۱۱).

۲) حدود تصرف: دامنه اختیار با قواعدی مانند آیین دادرسی عادلانه، بی‌طرفی، منع تعارض منافع و منع رانت تحدید می‌شود. تخطی از این قیود، «خیانت در امانت» و «تصرف فضولی» در حق الناس است. این منطوق در متون اخلاق حکمرانی نیز بازتاب یافته و بر پرهیز از خودسری، شدت و غلظت غیرضروری و نیز تقدم مصالح عامه تأکید دارد (نهج البلاغه، نامه ۵۳؛ ابن ابی‌الحدید، بی‌تا: ذیل نامه ۵۳).

۳) پاسخگویی به صاحب حق: چون منشأ امانت حقوق مردم و امر الهی است، صاحب منصب باید به ذی‌نفعان و قانون پاسخگو باشد. پاسخگویی در این تلقی، نه صرفاً سیاسی است و نه مداخله در متن رأی؛ بلکه «دیدپذیرسازی اعمال ولایت» در سطح اداره، منابع، فرآیندها و اخلاق حرفه‌ای است (Behn, 2001). ادبیات حقوق عمومی ایران نیز بر پیوند پاسخگویی با تحقق عدالت و اعتماد عمومی تأکید دارد (کاتوزیان، ۱۳۷۸: ۲۲۹؛ فیرحی، ۱۳۹۵: ۲۱۲، ۲۳۰-۲۳۳).

۴) نتیجه: وفای به امانت در «خروجی» سنجیده می‌شود—از جمله عدالت رویه‌ای، اتقان رأی، دسترس‌پذیری عدالت و کاهش اطاله دادرسی. اگر نهادی به‌طور نظام‌مند از این نتایج عدول کند، نشانگر عیب در امانت است و اصلاح سازوکارهای اداره، گزارش‌دهی و نظارت لازم می‌شود (فیرحی، ۱۳۹۵: ۲۱۲).

با اتکا به این چهارگانه، می‌توان نسبت استقلال/پاسخگویی را به‌طور عملیاتی صورت‌بندی کرد: استقلال «سخت» در قلمرو محتوا و استدلال قضایی، و پاسخگویی «هوشمند و داده‌محور» در قلمرو اداره (بودجه، منابع انسانی، زمان‌سنجی دادرسی، شفافیت آراء در حدود قانون). مسیرهای پاسخگویی حرفه‌ای، از سیاسی‌شدن نظارت پیشگیری می‌کنند؛ زیرا به جای داوری درباره نتیجه یک پرونده خاص، بر کیفیت‌های فرآیندی و مدیریتی متمرکز می‌شوند—هم‌داستان با اخلاق حرفه‌ای و با رعایت حریم‌های مقرر (Behn, 2001؛ فیرحی، ۱۳۹۵: ۲۱۵). در مجموع، «امانت» پلی است میان میراث فقهی-اخلاقی و صورت‌بندی معاصر حقوق عمومی در ایران. این نظریه نشان می‌دهد که چگونه می‌توان همزمان از هسته استقلال قضایی پاسداری کرد و پاسخگویی را در اداره تقویت نمود؛ به‌نحوی که هر دو، ابزار ادای یک تکلیف واحد باشند: صیانت از حق الناس و اقامه عدل.

۴- پیوند فقه و قضا

رابطه قوه قضائیه در جمهوری اسلامی ایران با فقه شیعه، رابطه‌ای صرفاً تاریخی یا الهامی نیست؛ بلکه یک نسبت هنجاری و نهادی دوطرفه است که هم در سطح مبانی مشروعیت و هم در سطح قواعد شکلی و ماهوی دادرسی عمل می‌کند. از یک سو، فقه امامیه دستگاهی منسجم از مباحث قضا، بیانات، سوگند، قرائن، طرق اثبات و شئون «حاکم شرع» عرضه می‌کند؛ از سوی دیگر، معماری حقوق اساسی و قوانین عادی پس از انقلاب کوشیده‌اند این دستگاه را به قواعد قابل اجرا در یک نظام قضایی مدرن تبدیل کنند. به همین سبب، نسبت میان «قاضی واجد شرایط»، «حکم حاکم»، و «سازمان قضایی دولت» محور تحلیل است.

در سنت فقهی امامیه، قضاوت از مناصب ولایت شرعی و نیازمند «اجتهاد» و «عدالت» دانسته شده و بر اصولی چون لزوم بینه معتبر، ارجحیت بینه بر قسم، امکان تحلیف در موارد تعارض، و حجیت امارات و قرائن در حدود خاص استوار است. تبیین‌های کلاسیک از قضا—از شرایع‌الاسلام محقق حلّی تا الروضه‌البهیّه شهید ثانی—تصویر دقیقی از شرایط قاضی، آداب حکم، آداب استماع دعوی و ترتیب ادله می‌دهند و بر این نکته پای می‌فشارند که قاضی باید «مأذون» و «عالم به حکم» باشد و از هوای نفس و ضغط سلطه مصون بماند (محقق حلّی، ۱۴۲۲، ج ۶). در دوره متأخر، بحث از «اذن عام فقیه جامع‌الشرائط» برای نصب و کلا و قضات غیرمجتهد ذیل «ولایت فقیه» و «حکم حاکم» گسترش یافت و راه را برای اداره قضایی نوین گشود؛ چنان‌که فتاوی معاصر، امکان اسناد منصب قضا به افراد غیرمجتهد را با اتکاء به اذن ولی فقیه و نظام آموزشی-کنترلی می‌پذیرند، مشروط بر حفظ ضوابط شرعی در محتوا و فرایند (خمینی، ۱۳۷۸).

این مبانی در سطح حقوق اساسی ایران به روشنی بازتاب یافته است. فصل قضایی قانون اساسی، مأموریت قوه قضائیه را «احقاق حقوق و گسترش عدل» و «نظارت بر حسن اجرای قوانین» قرار داده و از طریق نقش شورای نگهبان، سازوکار تطبیق قوانین شکلی و ماهوی با موازین شرع را تضمین می‌کند (شورای نگهبان، ۱۳۷۹). در فرآیند تدوین و سپس بازنگری قانون اساسی، مفهوم «حاکمیت قانون منطبق با شرع» و «اذن ولی امر» برای انتظام بخشی به دستگاه قضا مکرراً محل بحث بوده است؛ از یک سو استقلال در صدور رأی و مصونیت قاضی از فشار اداری/سیاسی به مثابه پیش شرط تحقق عدالت شرعی طرح شده، و از سوی دیگر «اداره مأذون» قوه با محوریت ولایت امر برای تحقق کارآمدی و وحدت سیاست‌ها ضرورت یافته است (مجلس شورای اسلامی، ۱۳۵۸: ۳۴۷ - ۳۴۹). در همین چارچوب، جایگاه ریاست قوه پس از بازنگری ۱۳۶۸ به صورت «ریاست مأذون ولی امر» صورت‌بندی شد تا پیوند حقوق اساسی با نظریه فقهی ولایت و اذن در نصب و عزل و سیاست‌گذاری قضایی روشن بماند (مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، اصل ۱۵۸ سابق، محشای قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، جلد ۱۱).

در سطح قوانین عادی، «قانون شرایط انتخاب قضات» و الحاقات آن، الگوی ترکیبی شایستگی علمی-اخلاقی با مسیرهای آموزشی را به جای اشتراط مطلق اجتهاد اتخاذ کرد؛ این همان ترجمان نهادی بحث فقهی «اذن عام» و «کفایت فقاہت نظام‌مند قابل نظارت» است (شورای انقلاب، ۱۳۶۷ روزنامه رسمی). در عرصه آیین دادرسی و ادله نیز، بسیاری از مباحث فقه قضا به قواعد اثبات در حقوق کیفری و مدنی تبدیل و از طریق قانون‌گذاری و رویه‌سازی دیوان عالی کشور تثبیت شد: از رجحان بیّنه و سوگند در موارد خاص تا پذیرش قرائن و امارات قانونی، با قید «عدم تعارض با شرع» (ورعی، ۱۳۸۵: ۹۴۳، ۹۶۱ و ۹۵۶). علاوه بر این، مکانیسم‌های وحدت رویه و نظارت عالی، کارکرد فقهی «رفع اختلاف احکام» را در قالب نهادی معاصر بازتولید می‌کنند؛ وحدت رویه در مقام «فتوای قضایی لازم‌الاتباع» نزدیک‌ترین صورت به فقه‌التطبیق در ساختار دولت-ملت است.

مسئله مهم دیگر، پیوند «اداره قضایی» با «امر به معروف و نهی از منکر نهادی» در فقه سیاسی شیعه است. قوه قضائیه به‌عنوان قسط‌گستر، نیازمند «بیّنات» و «شفافیت» در اداره نیز هست؛ یعنی همان ترجمان فرایندی امانت‌داری شرعی در سطح داده‌ها، گزارش‌های عملکرد، و تساوی اطراف دعوی در دسترسی به عدالت. ادبیات حقوق اساسی پس از انقلاب بارها نشان داده که هرگاه سیاست نشر آراء و شاخص‌های دادرسی تقویت شده، امکان نظارت فقهی-حقوقی مؤثرتر نیز پدید آمده است؛ و بالعکس، هرگاه «علم قاضی» یا «تطبیق حکم با موضوع» در خلأ داده و رویه عمومی رها شده، زمینه اختلافات تفسیری و بی‌اعتمادی اجتماعی افزایش یافته است (مرکز پژوهش‌های مجلس، محشا، جلد ۱۱، ذیل اصول ۱۵۶-۱۶۲).

از منظر نظری، می‌توان گفت فقه شیعه منابع هنجاری استقلال قاضی و قواعد دادرسی را فراهم می‌کند، اما برای تبدیل آن به عدالت سازمان‌یافته، نیازمند «اذن و مهندسی نهادی» است. قانون اساسی و قوانین عادی پس از انقلاب، این «اذن» را به «اختیارات حقوق اساسی ولی‌امر» و «ریاست قوه» ترجمه کرده‌اند تا با ایجاد خط فرمان روشن، از یک‌سو به «اتقان حکم» و «یگانگی رویه» نزدیک شوند و از سوی دیگر، مرزبندی «اداره/حکم» را رعایت کنند. به این ترتیب، پیوند قوه قضائیه و فقه شیعه در ایران معاصر، پیوندی سه‌لایه است: لایه مبانی (ولایت، اذن، شروط قاضی، ادله اثبات)، لایه نهادی (قانون اساسی، شورای نگهبان، ریاست قوه و دیوان عالی)، و لایه فرایندی (آیین دادرسی، وحدت رویه، سیاست نشر آراء و داده‌ها). هر کاستی در یکی از این لایه‌ها—مثلاً ضعف در شفافیت داده‌ای—به سرعت خود را در دو لایه دیگر نشان می‌دهد: اختلاف رویه در فرایند، و دشواری تطبیق شرعی در سطح نهادی. جمع‌بندی آنکه «مشروعیت شرعی» و «کارآمدی حقوق عمومی» در دستگاه قضا، نه بدیل یکدیگر، که دو ضلع یک مثلث با «حکمرانی داده‌محور» هستند؛ ضلع سوم همان امانت‌داری

فرایندی است که فقه آن را در قالب قواعد قضا طلب می‌کند و حقوق اساسی در قالب نهادهای پاسخگو متحقق می‌سازد.

۵- تحلیل تاریخی-نهادی استقلال و پاسخگویی پیش از بازنگری ۱۳۶۸

آرایش اولیه‌ی قوه قضائیه در قانون اساسی ۱۳۵۸ با تکیه بر «رهبری جمعی» و محوریت شورای عالی قضایی طراحی شد تا از شخصی‌سازی قدرت جلوگیری و همزمان استقلال ماهوی قاضی در مقام رسیدگی پاسداری شود. این انتخاب در متن قانون اساسی و مذاکرات خبرگان تصریح و با استدلال‌هایی مانند ضرورت مشورت‌پذیری، توزیع قدرت درون‌قوه‌ای و تقویت حس مسئولیت مشترک توجیه شد (مجلس شورای اسلامی، ۱۳۵۸: ۳۴۹-۳۴۷). اما تجربه‌ی اجرای این مدل در دهه‌ی ۱۳۶۰- در متن جنگ، تغییرات تقنینی پی‌درپی و نیازهای فوری ساختاری-نشان داد که «فضیلت ضدتمرکز» اگر با ابزارهای هماهنگی و سنجش‌پذیری دقیق همراه نشود، به اصطکاک اداری و پراکندگی مسئولیت می‌انجامد (مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۹۸: جلسه سوم). برای بازخوانی دقیق این دوره، علاوه بر متن قانون اساسی و مذاکرات، باید به «محشای قانون اساسی»، «مبانی و مستندات قانون اساسی» و قوانین و بخشنامه‌های قضایی همان دوره مراجعه کرد (ورعی، ۱۳۸۵: ۹۱۳-۹۰۵).

۱-۵ منطق طراحی شورایی و پیامدهای نهادی آن (گستره‌ی اختیارات، هماهنگی و مسئولیت‌پذیری)

در طرح ۱۳۵۸، اداره‌ی عالی قوه به‌جای یک رئیس متمرکز، به «شورای عالی قضایی» سپرده شد؛ شورایی که در انتصاب، جابه‌جایی و ترفیع قضات، انتظامات حرفه‌ای، تنظیم تشکیلات و پیشنهادهای تقنینی/اجرایی نقش داشت (قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۵۸). در مذاکرات خبرگان، الگوی شورایی به‌مثابه «پادزهر تمرکز شخصی» و ضامن هم‌اندیشی میان مقامات عالی و بدنه‌ی حرفه‌ای توجیه شد؛ نمایندگان از خطرات «قطبیت مدیریتی» و نیاز به «گفت‌وگو و نقد درونی» برای ارتقای کیفیت تصمیم‌ها سخن گفتند. فلسفه‌ی یادشده در متن فصل قضایی نیز انعکاس یافت: اصول ۱۵۶ تا ۱۶۲ نقش‌ها و نسبت‌های کارکردی دیوان عالی کشور، دادستانی کل، و سایر ارکان را درون یک سازوکار جمعی تعریف می‌کرد (قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۵۸).

با این همه، سازوکار شورایی به‌محض ورود به میدان اجرا با سه تنش روبه‌رو شد. نخست، «تنش هماهنگی»: شورا باید میان دو کانون سنتاً متمایز—دیوان عالی کشور (با هویت داوری عالی و وحدت رویه) و دادستانی کل (با هویت تعقیب و سیاستگذاری جنایی)—تعادل برقرار می‌کرد. تفاوت انتظارات نقش، فرهنگ سازمانی و اولویت‌های اجرایی، به‌ویژه در شرایط جنگ، روند تصمیم‌سازی را کند و فرایند اجرای سیاست‌ها را لایه‌به‌لایه می‌کرد. «محشای قانون اساسی» ذیل اصول قضایی، این

دشواری هماهنگی را بارها یادآور می‌شود و نشان می‌دهد چگونه نبود «خط فرمان یکپارچه» می‌تواند بر چابکی اداری اثر بگذارد (مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۸).

دوم، «تنش پاسخگویی»: وقتی تصمیم‌ها ماهیتاً جمعی است و در صورت جلسات شورایی ثبت می‌شود، نسبت دادن یک سیاست خاص (مثلاً درباره‌ی ارتقا یا جابه‌جایی گسترده‌ی قضات) به شخص/نهاد معین برای ناظران بیرونی دشوار می‌شود. در غیاب شاخص‌های مدیریتی و گزارش‌دهی دوره‌ای سنجه‌پذیر، افکار عمومی با «پراکنده‌خوانی مسئولیت» مواجه می‌شود؛ یعنی همان مشکلی که بعدها در مشروح مذاکرات شورای بازنگری به‌عنوان دلیل نیاز به «نقطه‌ی کانونی پاسخگویی» طرح شد (مشروح مذاکرات قانون اساسی، ۱۳۶۸). در «مبانی و مستندات» نیز بر این نکته تصریح شده که مقتضیات دوره‌ی بازسازی اداری پس از جنگ، انسجام مدیریتی و امکان پیگیری مسئولیت‌ها را در رأس قوه ضروری ساخته است (ورعی، ۱۳۸۵).

سوم، «تنش سنجه‌پذیری و شفافیت»: دهه‌ی ۱۳۶۰ هنوز دوره‌ی گذار داده‌ای بود. نظام‌های منظم آماردهی درباره‌ی اطلاع‌رسانی دادرسی، نرخ نقض/ابرام، توزیع جغرافیایی پرونده‌ها و انتشار منسجم آراء، نهادینه نشده بود. در نتیجه، تصویر عمومی از کارآمدی قوه بیشتر به اطلاع‌رسانی‌های مقطعی و مواضع رسمی متکی ماند تا داشبوردهای مستمر عملکردی (محشای قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، جلد ۱۱). این نقطه ضعف، از حیث حکمرانی قضایی، باعث می‌شد «پاسخگویی اجتماعی» — به معنای امکان ارزیابی غیرسیاسی بر مبنای داده‌های رویه‌ای — کم‌رنگ‌تر از «پاسخگویی درون‌حاکمیتی» بماند.

در کنار این سه تنش، باید به «چندگانگی سطح سیاست‌گذاری» نیز اشاره کرد: بخشی از سیاست‌ها ماهیتاً قضایی (رویه‌ای/تیینی)، بخشی اداری (منابع انسانی، بودجه، فناوری)، و بخشی تقنینی (ابتکارات قانون‌گذاری یا پیشنهاد اصلاح) بود. شورا در عین حفظ مرزهای «استقلال در حکم»، ناگزیر بود برای اداره‌ی قوه تصمیم‌هایی اتخاذ کند که مستقیماً بر تجربه‌ی عدالت اثر می‌گذاشت (مثلاً سامان‌دهی تشکیلات و بارگذاری پرونده‌ها). نبود یک نقطه‌ی واحد اعلامی برای ترجمان این تصمیم‌ها به جامعه و قوای دیگر، کار را دشوارتر می‌کرد؛ «محشا» زیر اصول قضایی به همین فقدان «ترجمان بیرونی واحد» اشاره دارد (محشای قانون اساسی، جلد ۱۱). بصور کلی الگوی شورایی در مقام «طراحی»، اهرم‌های ضدتمرکز را تعبیه کرد و مشارکت بدنه‌ی حرفه‌ای را افزایش داد، اما در مقام «اجرا»، فقدان ابزارهای هماهنگی سریع، سنجه‌های داده‌محور و نقطه‌ی کانونی پاسخگویی، کارآمدی اداری و شفافیت را با چالش روبه‌رو ساخت — چالشی که در اسناد رسمی بازنگری به‌عنوان علت مرکزی اصلاح ساختار انعکاس یافته است.

۲-۵ منابع انسانی، انتظامات و یکپارچگی رویه‌ها

دهه‌ی نخست با تلاطم‌های همزمان «اسلامی‌سازی قوانین»، «نیاز فوری به کادر قضایی» و «جنگ» همراه شد. «لایحه‌ی قانونی شرایط انتخاب قضات دادگستری» (مصوب شورای انقلاب) و سپس «قانون شرایط انتخاب قضات دادگستری» (۱۴ اردیبهشت ۱۳۶۱، روزنامه‌ی رسمی ۱۰۸۶۹) نصاب‌های علمی/اخلاقی و التزام به نظام حقوقی جدید را چارچوب‌گزينش قرار داد؛ الحاقات سال‌های بعد (از جمله مصوبه ۱۳۶۷/۱/۲۸) نیز کوشیدند خلأهای اجرایی را پر کنند (شورای انقلاب، ۱۳۶۱). واقعیت میدان اما پیچیده‌تر بود: گستره‌ی جغرافیایی، خروج نیروهای باتجربه و اقتضانات امنیتی/جنگی، به شتاب گرفتن جذب‌ها و ناهمگونی تجربه و مهارت در برخی حوزه‌ها انجامید.

شورای عالی قضایی، برای مدیریت این گذار، از سه ابزار اصلی بهره برد: (الف) ارتقا و جابه‌جایی هدف‌مند برای توزیع متوازن ظرفیت‌ها؛ (ب) آموزش‌های ضمن خدمت و انتشار بخشنامه‌های تبیینی برای تحکیم رویه‌ها؛ (ج) انتظامات حرفه‌ای برای صیانت از اخلاق و کیفیت. در مورد نخست، تجربه نشان داد که «جابجایی در جابه‌جایی» اگر با ارزیابی‌های پسینی و برنامه‌ی توانمندسازی ملازم نشود، به بی‌ثباتی در شعب یا افت کیفیت منتهی می‌شود—مسأله‌ای که در گزارش‌های اداری و آموزشی دوره بازتاب دارد. در مورد دوم، هر جا بخشنامه‌ها و رویات روشن به‌موقع صادر شد، همگرایی رویه‌ای افزایش یافت؛ هر جا تأخیر یا ابهام رخ داد، «جزایر تفسیر» شکل گرفت و ناهمگونی میان استان‌ها و شعب بالا رفت. در مورد سوم، «داسرا و دادگاه انتظامی قضات» نقش ترمز هنجاری را ایفا کرد و درباره‌ی تخلفات و تعارض منافع واکنش نشان داد (قانون حدود صلاحیت داسراها و دادگاه‌های انقلاب، ۱۳۶۲).

در کنار منابع انسانی، «یکپارچگی رویه» مسأله‌ی محوری این دوره بود. تثبیت آیین دادرسی همزمان با تحول قوانین ماهوی، مستلزم تولید ادبیات تفسیری، بخشنامه‌های تبیینی، و سیستم انتشار آراء بود تا تجربه‌ی پراکنده‌ی محاکم به «دانش سازمانی» تبدیل شود. «محشای قانون اساسی» ذیل اصول مربوط به دیوان عالی و دادرسی، جایگاه نظارت عالی برای یکنواختی آراء و نقش آماردهی را برجسته می‌کند؛ «مبانی و مستندات» نیز نشان می‌دهد که حساسیت حقوقی نسبت به یکپارچگی دادرسی از همان ابتدا وجود داشته است (ورعی، ۱۳۸۵: ۹۰۹-۹۰۳).

در سطح رابطه با سایر قوا، پیگیری اصلاحات ساختاری—از استانداردسازی آماردهی تا توسعه‌ی فناوری اطلاعات قضایی—نیازمند پشتوانه بودجه‌ای و تقنینی بود. نبود یک سازوکار پایدار هماهنگی میان قوه‌ای، باعث می‌شد بخشی از اصلاحات «پروژه‌محور و مقطعی» بماند و پیوند تقنین، اجرا و قضا در حوزه‌های سیاست جنایی، آیین دادرسی و مدیریت پرونده‌ها با تأخیر برقرار شود؛ مستندات بازنگری نیز همین خلأ هماهنگی را از عوامل تغییر مدل دانسته‌اند (مشروح مذاکرات شورای بازنگری قانون اساسی، ۱۳۸۲). در نهایت، «قانون حدود صلاحیت داسراها و دادگاه‌های انقلاب» (۱۳۶۲/۳/۴)

و «بخشنامه حدود صلاحیت» (۱۳۶۲) نمونه‌هایی از تلاش برای تحدید مرزهای نهادی در دوره شورایی‌اند؛ این اسناد نشان می‌دهند چگونه نظم‌دهی صلاحیت، پیش‌نیاز یکپارچگی رویه و کارآمدی اداری است.

۳-۵ پاسخگویی، شفافیت داده‌ای و نسبت با جامعه‌ی حقوقی

پاسخگویی در دوره‌ی شورایی عمدتاً در دو سطح پیش می‌رفت: درون‌قوه‌ای (بازرسی‌ها، انتظامات، و گزارش‌دهی به مراجع عالی قوه) و برون‌قوه‌ای (تعامل با نهادهای ناظر، مجلس و دولت). اما «پاسخگویی اجتماعی داده‌محور»-متکی بر انتشار منظم شاخص‌ها و آراء-کمتر نهادینه بود (ورعی، ۱۳۸۵: ۹۴۱-۹۴۶). در غیاب داشبوردهای عمومی عملکردی، گفتگوی قوه با جامعه‌ی حقوقی و شهروندان بیشتر از مسیر نشست‌ها و بیانیه‌ها صورت می‌گرفت؛ بنابراین، اعتماد عمومی کمتر به «سنجه» و بیشتر به «تصویرهای موضعی» تکیه داشت. همین وضعیت، در کنار پراکندگی مسئولیت در شورا، مطالبه‌ی «روشن‌تر شدن مرزهای مسئولیت» و «دیدپذیری داده‌ها» را تقویت کرد-مطالباتی که در مذاکرات رسمی بازرنگری نیز منعکس شد (مشروح مذاکرات شورای بازرنگری قانون اساسی، ۱۳۸۲). مسأله‌ی «ترجمان بیرونی واحد» نیز اهمیت داشت: تصمیم‌های شورا، حتی وقتی موفق بودند، به دلیل فقدان یک نقطه‌ی اعلامی، در سطح جامعه و قوای دیگر به‌خوبی روایت نمی‌شدند؛ و وقتی ناکامی رخ می‌داد، «پراکنش مسئولیت» مانع از نسبت‌دهی روشن می‌شد. «محشای قانون اساسی» و تحلیل‌های تفسیری فصل قضایی این نقیصه‌ی ارتباطی/حکمرانی را طرح کرده‌اند و از همین‌جا استدلال برای «ریاست متمرکز پاسخگو» قوت می‌گیرد (محشای قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، جلد ۱۱؛ مشروح مذاکرات شورای بازرنگری قانون اساسی، ۱۳۸۲). به این ترتیب، جمع ادبیات حقوق اساسی و اسناد اجرایی دهه‌ی ۱۳۶۰ نشان می‌دهد: مدل شورایی در عین مزایای هنجاری، نیازمند مکمل‌هایی بود-هماهنگی چابک، گزارش‌دهی داده‌محور و نقطه‌ی کانونی پاسخگویی-که در عمل، یا دیر هنگام تدارک شد یا کفایت نداشت و همین، زمینه‌ی ذهنی/نهادی اصلاح در ۱۳۶۸ را ساخت.

۶- تحلیل نهادی استقلال و پاسخگویی قوه قضائیه پس از بازرنگری ۱۳۶۸

بازنگری ۱۳۶۸ با کنار گذاشتن مدل شورایی و استقرار «ریاست متمرکز قوه قضائیه» در پی درمان سه عارضه‌ی اصلی بود: پراکندگی مسئولیت، کندی تصمیم‌سازی و نبود نقطه‌ی کانونی پاسخگویی. متن نهایی، رئیس قوه را مرجع عالی اداره و سیاستگذاری معرفی کرد و نسبت بین دیوان عالی کشور، دادستانی کل و واحدهای تابعه را بازآرایی نمود (قانون اساسی، اصل ۱۵۷). یادداشت‌های تفسیری شورای نگهبان و گزارش‌های تحلیلی مرکز پژوهش‌ها نیز مرزهای تازه‌ی صلاحیتی و اقتضانات فصل قضایی جدید را توضیح دادند (مرکز پژوهش‌های مجلس، «اصل ۱۵۸؛ اصل سابق (ترکیب شورای

عالی قضایی)، پایگاه مرکز پژوهش‌ها؛ شورای نگهبان، نسخه‌ی رسمی قانون اساسی با نظرات تفسیری). هدف، چابک‌سازی مدیریت و سنجه‌پذیر کردن پاسخگویی بود، هرچند نگهبان‌های استقلال قاضی و عدم مداخله در محتوا باید همزمان تقویت می‌شدند-نکته‌ای که در «مبانی و مستندات» و «مشروح مذاکرات شورای بازنگری» پررنگ است (مشروح مذاکرات شورای بازنگری، ۱۳۶۸: ۳۳۱ و ۳۶۱).

۱-۶ گذار به «ریاست متمرکز» و بازآرایی ساختار

ستون فقرات اصلاح ۱۳۶۸، تبدیل رهبری جمعی به «ریاست متمرکز قوه» بود: رئیس قوه به‌عنوان بالاترین مقام اداری-قضایی، مسئول اداره‌ی امور قوه، سازمان‌دهی تشکیلات، سیاست‌گذاری کلان و مدیریت منابع انسانی شد. از نظر حقوق اساسی، «اصل ۱۵۷» در متن پس‌بازنگری این جابه‌جایی فلسفه‌ی اداره را صورت‌بندی می‌کند و «یادداشت اصل ۱۵۸/اصل سابق» در پایگاه مرکز پژوهش‌ها توضیح می‌دهد که ترکیب شورای عالی قضایی عملاً منسوخ و وظایف آن در قالب ساختار متمرکز بازتوزیع شده است. نسخه‌ی رسمی قانون اساسی با نظرات تفسیری شورای نگهبان نیز نهایتاً مسیر و مرز صلاحیت‌ها را تثبیت کرده است (باباپور گلافشانی و سلطانی، ۱۳۹۵: ۱۶۹-۱۶۱).

منطق گذار در صورت‌جلسات شورای بازنگری مشهود است: منتقدان ساختار سابق از کندی تصمیم‌سازی، ابهام مسئولیت و دشواری هماهنگی میان کانون‌های متفاوت (دیوان عالی، دادستانی کل) سخن گفتند و «نقطه‌ی کانونی تصمیم و پاسخگو» را راه‌حل دانستند. «مبانی و مستندات» نیز با اشاره به نیازهای دوره‌ی بازسازی، بر ضرورت انسجام مدیریتی و امکان پیگیری مسئولیت‌ها در رأس قوه تأکید می‌کند (ورعی، ۱۳۸۵: ۹۱۳-۹۰۸). نتیجه، تغییر «منطق پاسخگویی» بود: از پاسخگویی پخش‌شده در تصمیمات جمعی به پاسخگویی متمرکز که سنجه‌پذیری بیرونی بیشتری دارد-به‌شرط آن که همراه با نگهبان‌های استقلال قاضی باشد.

در نسبت نهادهای عالی، جایگاه دیوان عالی کشور به‌مثابه مرجع نظارت بر قانون‌مندی و یکنواختی آراء حفظ شد، اما رابطه‌ی آن با رأس قوه در چارچوب مدیریتی تازه تعریف گردید. داده‌های گردش پرونده‌ها، نقض/ابرام و ارجاع برای رسیدگی مجدد نشان می‌دهد «داوری عالی» با منطق جدید اداره قابل جمع است، مشروط به آن که مسیرهای اداری به استقلال استدلالی دیوان لطمه نزنند (قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران (بازنگری ۱۳۶۸)، اصل ۱۶۱). این همان روح فصل قضایی جدید است: تفکیک «اداره» از «حکم» و طراحی مدیریتی که به محتوا دست نمی‌برد.

در سطح اجراء، وظایف پیشین شورا میان معاونت‌ها، سازمان‌ها و شوراهای مشورتی ذیل رئیس قوه توزیع شد. چنین چینی امکان داد حوزه‌هایی چون آموزش قضات، فناوری اطلاعات قضایی، آمار و مدیریت پرونده‌ها با رویکردی هماهنگ‌تر پیش برود-حوزه‌هایی که در ساختار سابق اغلب با تأخیر

تصمیم‌سازی و فقدان خط فرمان یکپارچه دست‌به‌گریبان بودند. «محشا» ذیل اصول قضایی همین نسبت تازه‌ی «اداره‌ی متمرکز/داوری مستقل» را تشریح می‌کند (محشی قانون اساسی، جلد ۱۱). اما تمرکز مدیریتی بی‌نگهبان، می‌تواند ریسک شخصی‌سازی مسئولیت یا مداخله‌ی اداری در محتوای حکم را بالا ببرد. به‌همین دلیل، اسناد رسمی بر سه نگهبان تأکید دارند: (الف) حدود صلاحیت مراجع (از جمله نسبت رئیس قوه با دیوان عالی و دادستانی کل)، (ب) نقش دیوان در یکنواختی آراء و کنترل قانونی، و (ج) منع مداخله‌ی اداری در استدلال قضایی (شورای نگهبان، ۱۳۷۹). این سه، معیار تشخیص «تمرکز کارآمد مستقل نگه‌دار» از «تمرکز مداخله‌گر» هستند.

۲-۶ سیاستگذاری، پاسخگویی و شفافیت داده‌ای

تمرکز مدیریتی، اگر با زیرساخت داده و سیاست نشر همراه شود، می‌تواند پاسخگویی را «سنجش‌پذیر» کند. «مبانی و مستندات» در صفحات مرتبط با فصل قضایی و بازننگری، پیوند تمرکز با نیاز به گزارش‌دهی دوره‌ای، شاخص‌های اطلاع، کیفیت اجرا و دسترس‌پذیری خدمات را برجسته می‌کند؛ «محشا» نیز لزوم سازوکارهای نظارتی درون‌قوه‌ای و هماهنگی‌های برون‌قوه‌ای را برای تضمین کارآمدی و پاسخگویی یادآور می‌شود (ورعی، ۱۳۸۵: ۹۵۲). ترجمان عملی این پیوند آن است که رئیس قوه/معاونت‌ها باید از طریق گزارش‌های سالانه و انتشار داده‌های غیرمحرمانه، «اداره» را برای جامعه «دیدپذیر» کنند، بی‌آن‌که به «حکم» دست ببرند.

پس از بازننگری، نقش ابزارهای نرم‌قانونی-بخشنامه‌ها، دستورالعمل‌ها و شیوه‌نامه‌ها-در یکپارچه‌سازی رویه‌ها پررنگ‌تر شد. تجربه نشان می‌دهد بخشی از هماهنگ‌سازی از مسیر صدور و اجرای بخشنامه‌های رئیس قوه و مراجع ذی‌ربط پیش می‌رود؛ در حوزه‌هایی مانند حدود صلاحیت مراجع، بازرسی و انتظامات، دستورالعمل‌های اجرایی تنظیم شده است. این ابزارها پل میان قانون‌گذاری و اجرای درون‌سازمانی‌اند، اما ماهیت «سیاستگذاری اداری» دارند و نباید به استقلال در استدلال قضایی تسری یابند-مرزبندی‌ای که «محشا» ذیل اصول قضایی بر آن تأکید می‌کند (مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۶۲).

از حیث پاسخگویی بیرونی، تمرکز یک «نقطه‌ی اعلامی» روشن برای نسبت‌دادن تصمیمات و پیگیری اجرای سیاست‌ها فراهم می‌کند و گفت‌وگو با مجلس/دولت درباره‌ی اعتبارات و اصلاحات تقنینی را تسهیل می‌سازد؛ ولی بدون نهاده‌سازی شفافیت داده‌ای، خطر «پاسخگویی بی‌سنجش» پابرجاست. فرازهای «مبانی و مستندات» درباره‌ی خلأهای داده‌ای در برخی دوره‌ها و تأکید «محشا» بر شاخص محور شدن ارزیابی‌ها، مؤید همین نگرانی است (ورعی، ۱۳۸۵: ۹۶۱-۹۴۹). از این‌رو، آزمون اصلی رژیم پسابازننگری، پیوند تمرکز با «سیاست نشر و داده» است: هرچه انتشار آمار اطلاع، کیفیت

اجراء، و دسترس پذیری آراء (در حدود قانون) نظام مندتر شود، تمرکز مدیریتی بیشتر به اعتماد عمومی منتهی می گردد؛ و گرنه، «شخصی سازی مسئولیت» بدون سنجه باقی می ماند.

درون قوه، بازوهای نظارتی (از جمله بازرسی) اگر به شاخص های روشن عملکردی مجهز شوند، می توانند تمرکز را به شفافیت و ارزیابی مستقل گره بزنند (پروین و دلیر، ۱۳۹۳: ۱۲۲-۱۱۳). همین طور، نسبت دیوان عالی با رأس قوه، هرچه بر «کنترل حقوقی پسینی» (نقض/ابرام و وحدت رویه) و نه «راهنمایی اداری پیشینی» تکیه کند، تضمین بهتری برای استقلال استدلالی قضات فراهم خواهد آورد—نکته ای که در اسناد تحلیلی مورد تأکید است (قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۵۸: اصول ۱۷۴-۱۵۶).

۷- بررسی تطبیقی

کانون اختلاف دو دوره نه استقلال قاضی در محتوای حکم، بلکه مدیریت و پاسخگویی اداره قوه است. پیش از بازنگری، فلسفه شورای عالی قضایی با تقسیم قدرت و مشورت پذیری در پی جلوگیری از شخصی سازی بود؛ پس از بازنگری، ریاست متمرکز برای رفع پراکندگی مسئولیت، کندی تصمیم سازی و مبهم بودن نقطه پاسخگو طراحی شد. مقایسه بر پنج محور پیش می رود: ۱) معماری نهادی و منطق اداره، ۲) استقلال ماهوی قاضی و نگهبان ها، ۳) پاسخگویی و مسیرهای آن، ۴) منابع انسانی و انتظامات، ۵) شفافیت داده ای و سنجه پذیری.

۱-۷ معماری نهادی و منطق اداره

پیش از بازنگری، قانون اساسی ۱۳۵۸ اداره عالی قوه را به شورای عالی قضایی سپرد؛ شورایی که انتصاب و جابه جایی و ترفیع قضات، انتظامات، تنظیم تشکیلات و پیشنهادهای تقنینی و اجرایی را بر عهده داشت. منطق خبرگان ۱۳۵۸، مهار تمرکز شخصی و تضمین هم اندیشی میان مقامات عالی و بدنه حرفه ای بود. ترکیب وظایف دیوان عالی کشور و دادستانی کل در کنار شورا، ساختاری چندکانونی پدید آورد که در شرایط جنگ و تغییرات تقنینی پی در پی، هماهنگی را دشوار و تصمیم سازی را کند می کرد. بازنگری ۱۳۶۸ این چندکانونی را به ریاست متمرکز قوه قضائیه تبدیل کرد: رئیس قوه مرجع عالی اداره، تشکیلات و سیاست گذاری شد و وظایف شورایی در قالب معاونت ها و سازمان های ذیل او بازتوزیع گردید. هدف، ایجاد نقطه کانونی تصمیم و پاسخگویی و چابک سازی مدیریت بود. نسخه رسمی قانون اساسی با نظرات تفسیری، مرزهای صلاحیت و نسبت تازه راس قوه با دیوان عالی و دادستانی کل را تثبیت و تبیین کرده است. به لحاظ تطبیقی می توان گفت دوره نخست مزیت ضد تمرکز داشت اما هزینه هماهنگی و ابهام مسئولیت را پرداخت؛ دوره دوم هزینه تمرکز را پذیرفت تا سنجه پذیری و سرعت تصمیم سازی را بهبود دهد، به شرط نگهبان های استقلال.

۲-۷ استقلال ماهوی قاضی و نگهبان ها

پیش از بازنگری فلسفه شورایی می‌کوشید اداره را از حکم جدا نگه دارد؛ اما لایه لایه بودن فرماندهی اداری گاه بر استقرار قضات یا توزیع بار پرونده‌ها اثر غیر مستقیم می‌گذاشت. در نبود خط فرمان یکپارچه، تعارض انتظار نهادی میان دیوان عالی و دادستانی کل می‌توانست بر محیط حرفه‌ای قضات سایه بیندازد. پس از بازنگری تفکیک اداره متمرکز از حکم مستقل آشکارتر شد: نقش دیوان عالی در نظارت بر قانون مندی و وحدت رویه محفوظ ماند، و اداره قوه و سیاستگذاری کلان به راس منتقل شد. صورت مشروح مذاکرات بازنگری تصریح می‌کند تمرکز مدیریتی نباید به محتوا دست برسد؛ بلکه باید سرعت و نسبت پذیری تصمیمات را بالا ببرد. بنابراین نگاهبان استقلال در هر دو دوره مرزبندی اداره و حکم است؛ اما پس از بازنگری این مرزبندی روشن تر و بر جایگاه دیوان عالی به عنوان کنترل حقوقی پسینی استوارتر شده است.

۳-۷ پاسخگویی و مسیرهای آن

پیش از بازنگری پاسخگویی درون قوه از مسیر بازرسی‌ها و انتظامات جریان داشت و برون قوه از طریق تعامل‌های موردی با نهادهای ناظر و قانون‌گذار پیش می‌رفت. مشکل اصلی، پراکنده خوانی مسئولیت بود: تصمیمات جمعی شورا نسبت دهی را برای ناظر بیرونی دشوار می‌کرد و فقدان گزارش دهی داده محور، ارزیابی عمومی غیرسیاسی را سخت می‌ساخت. پس از بازنگری تمرکز، نقطه اعلامی روشن برای نسبت دادن تصمیمات فراهم کرد و گفت و گو با دولت و مجلس را در موضوعات بودجه‌ای و تقنینی تسهیل نمود. اما اگر سیاست نشر داده و گزارش‌های دوره‌ای نهادینه نشود، تمرکز به تنهایی پاسخگویی بی‌سنجه می‌سازد. بنا بر منابع تحلیلی پس از بازنگری، شاخص محور شدن ارزیابی‌ها (اطاله، کیفیت اجرا، دسترس پذیری خدمات) شرط تبدیل تمرکز به اعتماد عمومی است. براین اساس دوره نخست پاسخگویی را پراکنده و درون حاکمیتی نگه داشت؛ دوره دوم امکان پاسخگویی متمرکز و بالقوه سنجه پذیر را گشود، به شرط سیاست داده و گزارش دهی منظم.

۴-۷ منابع انسانی و انتظامات

پیش از بازنگری جهش تقاضای انسانی، جنگ و خروج بخشی از نیروهای باتجربه، گزینش‌های شتابان و ناهمگون را ناگزیر کرد. قانون شرایط انتخاب قضات ۱۳۶۱ و الحاقات بعدی نصاب‌های علمی و اخلاقی و التزام به نظام جدید را معیار قرار داد، اما اجرا در مقاطعی با ناهمگونی و بی‌ثباتی شعب همراه بود. شورای عالی قضایی با ابزار ارتقا و جابه‌جایی و آموزش ضمن خدمت شکاف را می‌بست و انتظامات، ترمز هنجاری حرفه‌ای را بر عهده داشت. پس از بازنگری انتقال فرماندهی اداری به راس قوه اجازه داد سیاست منابع انسانی، آموزش و انضباط حرفه‌ای یکپارچه تر پیگیری شود؛ بخشنامه‌ها و دستورالعمل‌ها به عنوان ابزارهای نرم قانون برای هماهنگ سازی تقویت شد. اما مرز میان

سیاست اداری و استقلال در استدلال باید با ظرافت نگه داشته شود تا ابزارهای اداری به متن حکم تسری نیابد. هر دو دوره نصاب شایستگی و التزام را پذیرفته اند؛ تفاوت در فرماندهی و پیگیری است؛ پیش از بازنگری چند کانونی و کند؛ پس از بازنگری متمرکز و بالقوه چابک، با ریسک مداخله اداری که باید مهار شود.

۵-۷ شفافیت داده‌ای و سنجه پذیری

پیش از بازنگری زیرساخت آمادگی اطلاع، نقض و ابرام و دسترس پذیری آراء نهادینه نبود؛ پاسخگویی اجتماعی به داده های پیوسته تکیه نداشت و تصویر عمومی متأثر از اطلاع رسانی های مقطعی بود. پس از بازنگری تمرکز مدیریتی ظرفیت تبدیل اداره به امر سنجه پذیر را افزایش می‌دهد؛ به ویژه اگر سیاست نشر آمار غیرمحرمانه، گزارش های سالانه و استانداردسازی شاخص ها دنبال شود. منابع تحلیلی فصل قضایی پس از بازنگری این پیوند را تصریح کرده اند. تفاوت اصلی در امکان سنجه پذیری متمرکز است؛ تمرکز ابزار می دهد، اما سیاست داده و شفافیت آن را بالفعل می کند. در مجموع اگر معیار را امانت حکم و امانت اداره بدانیم، دوره پیش از بازنگری با ضد تمرکز، بیش از همه از امانت حکم حمایت هنجاری می کرد اما در امانت اداره (هماهنگی، سنجه پذیری، نسبت پذیری مسئولیت) کاستی داشت. دوره پس از بازنگری، با تمرکز مدیریتی، امکان امانت اداره را تقویت کرد، به شرط صیانت فعال از امانت حکم از طریق مرزبندی اداره و حکم، نقش دیوان عالی در کنترل حقوقی پسینی و شاخص محور کردن پاسخگویی. بر این مبنا، بهینه بومی نه بازگشت به شورا و نه رها کردن تمرکز، بلکه تلفیق تمرکز پاسخگو با نگرهان های استقلال و شفافیت داده ای است.

جدول ۱- کدگذاری نهایی قوه قضائیه قبل و بعد از بازنگری

محور	کد/مقوله	شاخص ها	شواهد قبل از بازنگری	شواهد پس از بازنگری	پیامد کلیدی
معماری نهادی	معماری شورایی	تکثر مراکز، زمان تصمیم	...	—	ضد تمرکز؛ کندی هماهنگی
معماری نهادی	ریاست متمرکز	نقطه پاسخگو، سرعت	—	«اصل ۱۵۷»؛ «اصل ۱۵۸/اصل سابق»	چابکی بیشتر؛ نسبت پذیری روشن
استقلال حکم	استقلال قاضی	عدم مداخله، نقش دیوان	«اصول ۱۵۶-۱۶۲»	همان + مرزبندی اداره/حکم	استقلال «سخت» تثبیت می شود
پاسخگویی	پاسخگویی، نهادی	گزارش دوره ای،	گزارش های درون حاکمیتی	گزارش های سالانه و نقطه اعلامی	از پراکندگی

بازنگری ۱۳۶۸ با انتقال فرمان اداره به راس قوه و جایگزینی شورا با ریاست متمرکز، این کمبودها را هدف گرفت. تمرکز مدیریتی امکان داد زمان تصمیم سازی کوتاه تر شود، مرزهای مسئولیت روشن تر گردد و ارتباط با قوای دیگر در بودجه و تقنین هدفمندتر پیش برود. در عین حال، همین تمرکز اگر بدون نگهدارنده های استقلال و بدون سیاست شفافیت داده ای دنبال شود، ریسک شخصی سازی مسئولیت و مداخله اداری در حریم استدلال قضایی را افزایش می دهد. جمع این تجربه دوگانه ما را به یک قاعده راهنما می رساند: استقلال سخت در قلمرو محتوا و حکم باید هم زمان با اداره سنجه پذیر و پاسخگو در قلمرو منابع، فرایندها و خدمات عمومی پیش برود.

از دل مقایسه پیش و پس از بازنگری می توان چند نتیجه عملی استخراج کرد. نخست، مرزبندی شفاف میان اداره و حکم باید در اسناد داخلی، فرایندهای اداری و آموزش های ضمن خدمت به زبان قابل اجرا ترجمه شود؛ هر اقدامی که بر زمان بندی، ارجاع، ارزیابی عملکرد یا ترفیع اثر می گذارد، باید آزمون استقلال را پاس کند. دوم، پاسخگویی باید سنجه پذیر شود: شاخص های اطاله، نرخ نقض و ابرام، دسترس پذیری خدمات، نسبت اجرای بخشنامه های تبیینی، و وضعیت اجرای آرا باید به صورت دوره ای و تا حد امکان عمومی گزارش شود. سوم، نقش دیوان عالی کشور در یکنواختی رویه و کنترل حقوقی پسینی باید تقویت و با زیرساخت انتشار آرای وحدت رویه و گزیده آرای مهم پیوند بخورد تا یادگیری سازمانی تسهیل شود. چهارم، سیاست های منابع انسانی نیازمند ترکیب معیارهای شایستگی، ثبات نسبی شعب و برنامه های توانمندسازی است تا فشار کمیت به کیفیت استدلال قضایی آسیب نزنند. پنجم، انتظامات قضات و بازرسی داخلی زمانی کارآمدتر می شوند که داده محور و قابل ردیابی باشند و با سازوکار شکایات قابل پیگیری شهروندان گره بخورند.

در سطح حکمرانی میان قوه ای، تمرکز مدیریتی پس از بازنگری فرصت برنامه ریزی میان مدت را فراهم کرده است؛ استفاده از این فرصت منوط به وجود نقشه راه مشترک با دولت و مجلس در سه محور است: استانداردسازی آمار و داده های قضایی، به روزرسانی هوشمند آیین های دادرسی و سرمایه گذاری هدفمند در فناوری اطلاعات قضایی برای مدیریت پرونده ها و ابلاغ الکترونیک. هر سه محور، بدون دست بردن در محتوای حکم، کیفیت تجربه عدالت را بهبود می دهند و اعتماد مبتنی بر سنجه می سازند.

در نهایت، بر اساس چارچوب نظری که در متن تبیین شد، قضاوت و اداره هر دو امانت اند، اما امانتی با دو ساحت متفاوت. استقلال در ساحت حکم، به معنای مصونیت استدلال و نتیجه از نفوذهای اداری و بیرونی است. پاسخگویی در ساحت اداره، به معنای دید پذیر شدن تصمیم های مدیریتی، فرایندها، هزینه ها و نتایج در برابر صاحبان حق و نهادهای ناظر است. سنجه های روشن، انتشار منظم داده ها و مرزبندی نهادی اداره و حکم همان پلی است که می تواند دستاورد تمرکز پس از بازنگری

را به اعتماد عمومی تبدیل کند و هم زمان هسته استقلال قضایی را دست نخورده نگه دارد. چنین جمعی، از بازگشت به پراکندگی شورایی بی نیاز است و تمرکز را از خطر مداخله گرایی دور می کند؛ جمعی که در عمل، استقلال سخت و اداره سنجه پذیر را به معیار مشترک سیاستگذاری قضایی بدل می سازد.

. **استناد به این مقاله:** سید کمال هاشمی، احمد رضا بهنیا فر. (۱۴۰۴). تحلیل نهادی استقلال و پاسخگویی قوه قضائیه در نظام جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه علمی رهیافت انقلاب اسلامی، ۱۹(۷۲)، ۱۵۱-۱۷۲.

Institutional Independence and Accountability of the Judiciary
in the Islamic Republic of Iran: A Comparative Analysis Before and After the
1989 Constitutional Revision

منابع و مآخذ:

- ۱- حلی، حسن بن یوسف بن مطهر. قواعد الأحكام فی معرفة الحلال و الحرام. قم: مؤسسة النشر الإسلامي، ۱۴۱۴ق.
 - ۲- شیخ طوسی، النهایه فی مجرد الفقه و الفتاوی، قم: مؤسسه نشر اسلامی، ۱۴۰۰ق.
 - ۳- روح الله خمینی، کتاب البیع، ج ۲ (قم: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۷۳)،
 - ۴- کاتوزیان، ناصر. مبانی حقوق عمومی. چاپ سوم. تهران: نشر میزان، ۱۳۸۷.
 - ۵- داود فیرحی، فقه و سیاست در ایران معاصر، تهران: نشر نی، ۱۳۹۵
 - ۶- شورای نگهبان. مجموعه نظریات تفسیری و مشورتی شورای نگهبان. تهران: دبیرخانه شورای نگهبان، ۱۳۷۹.
 - ۷- مجلس بررسی نهایی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران. مذاکرات رسمی. ۱۳۵۸.
 - ۸- اداره کل امور فرهنگی و روابط عمومی مجلس شورای اسلامی. راهنمای استفاده از صورت مشروح مذاکرات مجلس بررسی نهایی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران. تهران: اداره تبلیغات و انتشارات مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۲.
 - ۹- قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران. (۱۳۵۸). قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران. بازبینی از <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/132239>
 - ۱۰- «قانون حدود و قصاص و مقررات آن (تصویب ۳/۶/۱۳۶۱)»، مرکز پژوهش‌های مجلس؛ «قانون حدود صلاحیت دادرها و دادگاه‌های انقلاب (تصویب ۱۱/۲/۱۳۶۲)»، مرکز پژوهش‌های مجلس
 - ۱۱- باباپور گلافتشانی، محمد مهدی و محمد مهدی سلطانی. «بررسی بازنگری قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران: فرایند و دلایل تأخیر آن» فصلنامه تخصصی علوم سیاسی ۱۲، ش ۳۵ (تابستان ۱۳۹۵): ۱۵۷-۱۷۶.
 - ۱۲- شورای نگهبان. مجموعه نظریات تفسیری و مشورتی شورای نگهبان. تهران: دبیرخانه شورای نگهبان، ۱۳۷۹.
 - ۱۳- ورعی، سید جواد. مبانی و مستندات قانون اساسی به روایت قانون‌گذار. قم: دبیرخانه مجلس خبرگان رهبری، ۱۳۸۵.
 - ۱۴- خیرالله پروین و حسین دلبر، «ارزیابی و اصلاح فرایندهای اداری در آیین سازمان بازرسی کل کشور»، فصلنامه پژوهش حقوق عمومی، سال یازدهم، شماره ۴۲ (بهار ۱۳۹۳): ۱۴۰-۱۱۱.
 - ۱۵- رستمی، سارا و نریمان فاخری. مطالعه سبک‌های کلان مدیریت عالی قوه قضائیه در ایران و اروپا. تهران: فصلنامه فقه جزای تطبیقی، ۱۴۰۲.
 - علی مشهدی، «تأملی بر آسیب‌شناسی سازمان‌های تابعه قوه قضائیه از منظر تفکیک قوا»، فصلنامه پژوهش‌های حقوق عمومی، دوره ۲۴، شماره ۹۵ (آبان ۱۴۰۰): ۲۰۹-۲۲۶.
- References [In Persian]**
- Ali Mashhadi. (2021). Reflections on the pathology of judicial subsidiary organizations from the perspective of separation of powers. *Public Law Research Quarterly*, 24(95), 209–226. (in Persian)
- Behn, Robert D. *Rethinking Democratic Accountability*. Washington, D.C.: Brookings Institution Press, 2001.
- Moustafa, Tamir. *The Struggle for Constitutional Power: Law, Politics, and Economic Development in Egypt*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Babapour Golafshani, Mohammad-Mahdi, & Soltani, Mohammad-Mahdi. (2016). A review of the constitutional revision of the Islamic Republic of Iran: The process and reasons for delay. *Specialized Quarterly of Political Science*, 12(35), 157–176. (in Persian)
- Department of Cultural Affairs and Public Relations of the Islamic Consultative Assembly. (2003). *Guide to the use of the detailed proceedings of the Assembly for the Final Review of the Constitution of the Islamic Republic of Iran*. Tehran: Parliament Publications and Advertising Office. (in Persian)
- Fayrahi, Davoud. (2016). *Jurisprudence and politics in contemporary Iran*. Tehran: Ney Publishing. (in Persian)
- Guardian Council. (2000). *Collection of interpretive and advisory opinions of the Guardian Council*. Tehran: Secretariat of the Guardian Council. (in Persian)
- Guardian Council. (2000). *Collection of interpretive and advisory opinions of the Guardian Council*. Tehran: Secretariat of the Guardian Council. (in Persian)
- Hilli, Hasan ibn Yusuf ibn Mutahhar. (1414 AH). *Qawa'id al-ahkam fi ma'rifat al-halal wa al-haram*. Qom: Islamic Publishing Institute. (in Persian)
- Islamic Consultative Assembly Research Center. (1982). *Law on hudud and qisas and its regulations (adopted 1982/08/25); Law on*

the jurisdiction of revolutionary prosecutors and courts (adopted 1983/05/01). Tehran. (in Persian)

Islamic Republic of Iran. (1979). *Constitution of the Islamic Republic of Iran*. Retrieved from <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/132239> (in Persian)

Katouzian, Nasser. (2008). *Foundations of public law* (3rd ed.). Tehran: Mizan Publishing. (in Persian)

Kheirallah Parvin, & Delbar, Hossein. (2014). Evaluation and reform of administrative processes through the lens of the State Inspectorate Organization. *Public Law Research Quarterly*, 11(42), 111–140. (in Persian)

Khomeini, Ruhollah. (1994). *Kitab al-Bay'at* (Vol. 2). Qom: Institute for the Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works. (in Persian)

Moustafa, Tamir. *The Struggle for Constitutional Power: Law, Politics, and Economic Development in Egypt*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

Rostami, Sara, & Fakheri, Nariman. (2023). A study of macro-level management styles of the Iranian judiciary in comparison with Europe. *Journal of Comparative Criminal Jurisprudence*, Tehran. (in Persian)

Shaykh Tusi. (1400 AH). *Al-Nihayah fi mujarrad al-fiqh wa al-fatawa*. Qom: Islamic Publishing Institute. (in Persian)

Varai, Seyed Javad. (2006). *Foundations and sources of the Constitution as narrated by the legislator*. Qom: Secretariat of the Assembly of Experts for Leadership. (in Persian)